

УДК 338.24

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(2)-38

ГУБАРЄВА І. О.

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності поняття «освітня послуга» та формування ієрархічної моделі нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері освіти. Розроблення концептуальних основ формування нормативно-правового поля забезпечення розвитку освітніх послуг в Україні є основою реформування освітньої галузі. Узагальнено підходи до визначення сутності поняття «освітня послуга» (класичний, маркетинговий, процесний та управлінський). З точки зору інституційного підходу, уточнено складові ринку освітніх послуг: 1. Суб'єкти ринку освітніх послуг: споживачі (здобувачі вищої освіти, суб'єкти господарювання, держава тощо), постачальники (надавачі освітніх послуг), посередники надання освітніх послуг (Служба зайнятості, біржа праці, органи акредитації тощо); 2. Нормативно-правове забезпечення, що регулює відносини у сфері освіти; 3. Органи державного управління й місцевого самоврядування. 4. Неформальні інституційні структури (недержавні інститути, громадські організації, міжнародні інституції). Сформовано ієрархічну модель системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні. Ієрархічна модель складається з 6 рівнів: законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту; Конституція України; стратегічні документи (концепції, доктрини, стратегії); основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України; нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади; локальні нормативні акти (норми, які встановлюють освітні заклади та інші освітні провайдери для регулювання власної діяльності).

Ключові слова: освіта, освітні послуги, нормативно-правове забезпечення, ринок освітніх послуг.

HUBARIEVA I.

Research Center for Industrial Problems of Development of National Academy of Sciences of Ukraine

THEORETICAL FOUNDATION THE FORMATION OF THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

The aim of the article is to generalize theoretical approaches to defining the essence of the concept of "educational service" and to form a hierarchical model of normative legal acts regulating relations in the field of education. The European integration course that Ukraine has chosen requires a change and modernization of the existing Ukrainian education system. Reforming the education system is one of the main tasks of the state, since the development of society and future generations depends on it. The development of conceptual foundations for the formation of a regulatory framework for ensuring the development of educational services in Ukraine is the basis for reforming education. Approaches to the definition of the essence of the concept of "educational service" are generalized: classical, marketing, process and managerial. From the point of view of the institutional approach, the components of the educational services market have been clarified: 1. Subjects of the educational services market: consumers (applicants for higher education, enterprises, the state), suppliers (providers of educational services), intermediaries in the provision of educational services (Employment Service, labor exchange, bodies for accreditation, etc.); 2. Normative and legal support, regulating relations in the field of education; 3. Bodies of state administration and local self-government. 4. Informal institutional structures (non-state institutions, public organizations, international institutions). A hierarchical model of the system of normative legal acts regulating educational services in Ukraine has been formed, which consists of 6 levels: legislative acts of international and national content; The Constitution of Ukraine; strategic documents (concepts, doctrines, strategies); fundamental normative legal acts in the field of the educational space of Ukraine; normative legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other authorities; local regulations (norms established by educational institutions and other educational providers to regulate their own activities).

Keywords: education, educational services, regulatory support, educational services market.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс, який обрала Україна, вимагає зміни та модернізації існуючої української системи освіти. Реформування системи освіти є однією із найголовніших завдань держави, оскільки від неї залежить розвиток суспільства та майбутніх поколінь. До нормативно-правової бази у сфері регулювання освіти, зокрема в Закону України «Про освіту» та суміжні з ним акти, внесено кардинальні зміни, що свідчить про активний період реформування освітньої галузі задля підвищення її якості та конкурентоспроможності.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасний стан освітньої реформи України та перспективи її впровадження знайшли відображення у роботах таких науковців як: В. Андрущенко, Т. Васильєва, В. Горак, Л. Гриневич, І. Іванюк, Т. Майборода, Т. Матюк, Т. Оболенська, Н. Холявко та інш. Незважаючи на доволі широкий спектр наукових досліджень щодо реформування освітньої галузі та формування ринку освітніх послуг в Україні, потребують детального дослідження питання теоретичного обґрунтування інституціональних перетворень у цій сфері.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності поняття «освітня послуга» та формування ієрархічної моделі нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Освіта належить до базових потреб сучасної людини та є «основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного суспільними цінностями і

культурою, та держави» (преамбула Закону України «Про освіту» [1]). Освіта в Україні є «державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства» (п. 1 ст. 5 ЗУ «Про освіту»), держава гарантує усім громадянам України та іншим особам, які перебувають в Україні на законних підставах, право на «якісну та доступну освіту» (п. 1 ст. 3 ЗУ «Про освіту»).

Освіта є складною системою, яка складається з таких компонентів як: освітній процес, освітні установи, освітні програми, а результатом освіти є освіти виступає освітній продукт, або освітня послуга.

Згідно закону України «Про освіту» освітня послуга – комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [1].

Як показало проведене дослідження, серед науковців відсутнє єдине трактування сутності поняття «освітня послуга». За класичним підходом, освітня послуга – це специфічний товар (Т. Оболенська [2]), за маркетинговим – продукт вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг (А. Антохов [3]), за процесним – процес передачі споживачеві знань, умінь і навичок загальноосвітнього і професійного характеру (Д. Гордєєва, Н. Дегтярьова [4]), а управлінським – результат здійснення різноманітної педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської діяльності працівниками сфери освіти (І. Каленюк [5]).

У табл. 1 систематизовано основні підходи науковців щодо трактування поняття «освітня послуга».

Таблиця 1

Основні підходи науковців до трактування поняття «освітня послуга»

Підхід	Автор/джерело	Сутність поняття
Класичний	Антохов А. [3]	Певний вид товару, особлива споживча вартість процесу праці, діяльність для задоволення потреб учасників освітнього процесу
	Євменькова К. [6]	Специфічний товар у вигляді сукупності навчальної та наукової інформації, що передається здобувачу освіти у вигляді системи знань та практичних вмінь і навичок, за умови успішного засвоєння якої він отримує відповідну кваліфікацію
	Оболенська Т. [2]	Специфічний товар, який задовольняє потребу людини в набутті певних знань, навичок і вмінь для їхнього подальшого використання в професійній діяльності
Маркетинговий	Антохов А. [3]	Обсяг навчальної і наукової інформації, яка трансформується в процесі навчання в певну суму знань для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб у загальноосвітній, професійно-кваліфікаційній підготовці, перепідготовці, навчанні впродовж усього життя.
Процесний	Гордєєва Д., Дегтярьова Н. [4]	З позиції окремої особистості – це процес передачі споживачеві знань, умінь і навичок загальноосвітнього і професійного характеру, необхідних для задоволення його особистих потреб в придбанні професії, саморозвитку і самоствердженні, здійснюваний в тісному контакті зі споживачем за встановленою формою і програмою. З позиції підприємства – це процес професійної підготовки (підвищення кваліфікації, перепідготовки) кадрів, необхідної для забезпечення його працездатності та конкурентоспроможності. З позиції держави – це процес, що забезпечує розширене виробництво сукупного особистісного та інтелектуального потенціалу суспільства.
	Іванютина Л. [7]	Комплексний процес, спрямований на передачу знань, умінь, навичок загальноосвітнього, професійного характеру споживачеві в ході освітньої програми, з метою задоволення особистих, групових і суспільних потреб споживачів в придбанні освіти, розвитку інтелектуального потенціалу особистості, підприємства, суспільства
Управлінський	Каленюк І. [5]	Результат здійснення різноманітної (педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської) діяльності працівниками сфери освіти для задоволення освітніх потреб окремих людей і всього суспільства
	Бурденко О. [8]	Сукупність послуг, безпосередньо пов'язаних з втіленням базисних цілей освіти, реалізацією його місії

Узагальнено автором

Виходячи з наведених вище визначень, освітня послуга є специфічним благом, що вимагає виділення головних її відмінних ознак, а саме:

– є нематеріальними, а отже їх неможливо фізично відчутти до моменту надання, можуть виражатися у вигляді навчальних планів та програм, навчально-методичного комплексу, дипломів та сертифікатів, ліцензій та документів на акредитацію тощо;

– є невід'ємними від суб'єктів, що їх надають (освітніх провайдерів та найманих ними викладачів, вчителів);

– не має можливості виробити про запас та зберігати, вони потребують постійного оновлення та адаптації до умов зовнішнього середовища через високий відсоток застарівання інформації, її забування; хоча ефект на майбутнє у вигляді засвоєних знань та набутих умінь зберігається;

- процес надання освітньої послуги зазвичай займає тривалий проміжок часу, що залежить від складності та обсягу послуги, її мети;
- досить важко попередньо оцінити якість послуг, визначається зазвичай після надання в результаті діяльності здобувача освітніх послуг;
- є достатньо об'ємним поняттям, що охоплює послуги на різних рівнях освіти, а отже розглядається як змішане (особисте та суспільне) благо;
- спостерігається відсутність передачі права власності на освітню послугу в процесі купівлі-продажу; – товар, що має власну вартість (сукупність ресурсів, необхідних для створення послуги) та споживчу вартість (здатність задовольнити потреби не лише окремого індивіда, а й суспільства) [3].

На думку А. Дмитрієва [9] та А. Воронцової [10] освітня послуга вважається змішаним або приватно-суспільним благом, що поєднує їх ознаки в залежності від її специфіки. Ознаки приватного блага, яким є освітня послуга, починають проявлятися у професійній, вищій та освіті дорослих, адже на цих рівнях спостерігається виключність послуг, які становляться об'єктом купівлі-продажу і мають особливу споживчу вартість і ринкову ціну, яка визначається попитом і пропозицією.

Групою авторів на чолі з Т. Неровнею під ринком освітніх послуг розуміється «сукупність соціально-економічних інститутів, які організовують структурні та легітимні господарські відносини, що виникають між економічними агентами в процесі виробництва, обміну і споживання освітніх послуг» [11]. У зв'язку з цим виділяються наступні складові ринку: – основні суб'єкти: індивіди, домогосподарства, підприємства, держави, що визначають обсяг і характер попиту на освітні послуги і їх пропозицію різними освітніми установами; – нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти; – система неформальних інституційних структур (відносно традицій, культури, релігії, недержавні інститути як приватні репетитори, приватні бізнес-школи тощо); – професійна і трудова мобільність суб'єктів ринку освітніх послуг.

Т. Майборода [12] до основних структурних елементів ринку освітніх послуг відносить: споживачів освітніх послуг (фізичні особи-здобувачі освіти (безпосередньо); домогосподарства, суб'єкти господарювання та держава (опосередковано); постачальників освітніх послуг (освітні провайдери державної та недержавної форми власності, громадські організації); посередники надання освітніх послуг (Служба зайнятості, біржа, органи реєстрації, ліцензування та акредитації для освітніх провайдерів, освітні центри тощо); особливості надання (на безоплатній основі, на платній основі); джерела фінансового забезпечення освітньої послуги (бюджетні кошти, позабюджетні кошти).

На нашу думку до елементів ринку освітніх послуг, з точки зору інституційного підходу, необхідно віднести: 1. Суб'єктів ринку освітніх послуг: споживачів (здобувачів вищої освіти, суб'єктів господарювання, державу та інші.), постачальників (надавачів освітніх послуг), посередників надання освітніх послуг (Службу зайнятості, біржу праці, органи акредитації тощо); 2. Нормативно-правове забезпечення, що регулює відносини у сфері освіти; 3. Органи державного управління й місцевого самоврядування. 4. Неформальні інституційні структури (недержавні інститути, громадські організації, міжнародні інституції).

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти представимо у виді ієрархічної моделі.

Ієрархічну систему нормативно-правових актів України можна представити наступним чином: Конституція України; закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; нормативні акти міністерств і відомств. Особливу групу становлять міжнародні договори України [13].

З урахуванням викладеного, окреслимо модель ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні.

Законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту. Так, право на освіту для кожної людини регламентовано на міжнародному рівні в Декларації прав людини (ст. 26), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права ООН, Конвенції про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти тощо.

Конституція України. Право на освіту задекларовано в Конституції України (ст. 53), де також визнано обов'язковість повної загальної середньої освіти та основні державні зобов'язання в цьому контексті: «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і здобувачам освіти» [14].

Стратегічні документи. До стратегічних документів, що визначають напрями розвитку освітньої галузі необхідно віднести такі: Національна доктрина розвитку освіти [15], а також визначена нею Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [16].

Основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України. Закон України «Про освіту» [1], який був кардинально видозмінений в 2017 році та розкриває основні положення щодо змісту, структури, основних провайдерів та суб'єктів освіти, стандартів та систем якості, суб'єктів управління та контролю і їх повноважень тощо. Більш детальні положення залежно від освітнього рівня наведені в законах

«Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про зайнятість» тощо.

Нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади, які в межах свої компетенції на основі чинного законодавства розробляють відомчі нормативні акти: накази, інструкції, положення.

Локальні нормативні акти. Норми, які встановлюють освітні заклади та інші освітні провайдери для регулювання власної діяльності (положення, інструкції, укази, розпорядчі документи тощо). В умовах посилення автономії для закладів освіти, цей рівень визначає особливості організації освітнього процесу в конкретному закладі.

Висновки. Розроблено теоретичні основи формування нормативно-правового поля забезпечення розвитку ринку освітніх послуг в Україні. Систематизовано основні підходи науковців щодо трактування поняття «освітня послуга». Уточнено структуру елементів ринку освітніх послуг, з точки зору інституційного підходу. Сформовано ієрархічну модель системи нормативно-правових актів, що регулюють освітні послуги в Україні, яка складається з 6 рівнів: законодавчо-нормотворчі акти міжнародного та загальнонаціонального змісту; Конституція України; стратегічні документи; основоположні нормативно-правові акти у сфері освітнього простору України, нормативно-правові акти Кабінету міністрів України, міністерств та інших органів влади; локальні нормативні акти.

Література

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. К., 2001. 208 с.
3. Антохов А. А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження. Регіональна економіка. 2009. № 1. С. 251–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33.
4. Гордеева Д.С., Дегтярева Н.А. Экономика образования: учебное пособие. Челябинск, 2017. 95 с.
5. Каленюк І. С. Економіка освіти : навч. посіб. К.: Знання України, 2003. 316 с.
6. Євменкова К. М. Освітня послуга як економічна категорія. Економіка і регіон. 2009. № 3 (22). С. 172–175.
7. Иванютина Л. В. Рынок образовательных услуг высшего профессионального образования: мониторинг и развитие (на примере Алтайского края): дис. ... канд. экон. наук. Барнаул, 2007. 197 с.
8. Бурденко Е. В. Экономические субъекты и поведение государства на рынке образовательных услуг. Praha: Stredoevropsky Vestnik pro Vedu a Vyzkum, 2015. Т. 82. 57 с.
9. Дмитрів А. Я. Характеристика особенностей освітньої послуги з погляду маркетингу. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 690. С. 40–42.
10. Воронцова А.С. Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя: дис. канд. экон. наук, спец.: 08.00.08. СумДУ. Суми, 2018. 272 с.
11. Неровня Т. Н., Корчинский А.А., Гречко М.В. Рынок образовательных услуг: институциональная характеристика, структура, основные детерминанты. Экономический Вестник Южного федерального университета. 2012. № 3. Ч. 2. С. 17–20.
12. Майборода Т.М. Особливості регулювання освітньої сфери в системі національного господарства https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13270/1/V133_P030-040.pdf
13. Ліпкан В.А. Національна безпека України. Навч. посібник. Кондор, 2008. 552 с.
14. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
16. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

References

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Obolenska, T.Ye. (2001). Marketynh osvitnikh posluh: vitchyznyanyy i zarubizhnyy dosvid [Marketing of educational services: domestic and foreign experience]: monograph. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].
3. Antokhov, A.A. (2009). Rynok osvitnikh posluh u svitli klasychnoho ta novitnikh pidkhodiv do doslidzhennya [The market of educational services in the light of classical and new approaches to research]. Rehionalna ekonomika [Regional economy]. No. 1. P. 251–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33. [in Ukrainian]
4. Gordeeva D.S., Degtyareva N.A. (2017) Ekonomika obrazovania [Economics of education]. Chelyabinsk, 95 p. [in Russian]
5. Kalenyuk, I.S. (2003). Ekonomika osvity [Economics of Education: tutorial]. Kyiv: Znannya Ukrainy. 316 p. [in Ukrainian].
6. Yevmenkova, K.M. (2009). Osvitnya posluha yak ekonomichna katehoriya [Educational service as an economic category]. Ekonomika i rehion [Economy and region], No. 3 (22), P. 172–175 [in Ukrainian].
7. Yvanyutyna, L.V. (2007). Rynok obrazovatelnykh usluh vyssheho professyonalnoho obrazovannya: monytorynh y razvytye (na prymere Altayskoho kraja) [Market of educational services of higher vocational education: monitoring and development (on an example of Altai Krai): PhD thesis]. Barnaul. 197 p. [in Russian].

8. Burdenko, E.V. (2015). Ekonomicheskie subekty i povedenie gosudarstva na rynke obrazovatelnykh uslug [Economic entities and the state's behavior in the market of educational service]. Praha: Stredoevropsky Vestnik pro Vedu a Vyzkum. Vol. 82. 57 p. [in Russian].
9. Dmytriv, A.Ya. (2010). Kharakterystyka osoblyvostey osvitynoi posluhy z pohlyadu marketynhu [Characteristics of the educational services from the point of view of marketing]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" [Visn National University "Lviv Polytechnic"], No. 690, P. 40–42. [in Ukrainian].
10. Vorontsova A.S. (2018) Finansove zabezpechennya rozvritku sistemy osvity vprodovg usyogo gittya [Financial security of development of the system of education in the future of life]: dis. cand. econ. sciences, Sumy, 272 p. [in Ukrainian].
11. Nerovnia, T.N., Korchinskii, A.A., Grechko, M.V. (2012). Rynok obrazovatelnykh uslug: institucionalnaia kharakteristika, struktura, osnovnye determinanty [Educational services market: institutional characteristics, structure, main determinants]. Ekonomicheskii Vestnik Iuzhnogo federalnogo universiteta [Economic Bulletin of the Southern Federal University], No. 3, Part 2, P. 17–20 [in Russian].
12. Mayboroda T.M. Osoblivosty reguluvania osvitynoi cferi v sistemy nationalnogo gospodarstva [Special features of the regulation of the public sphere in the system of national government] URL https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13270/1/V133_P030-040.pdf [in Ukrainian].
13. Lipkan V.A. (2008) Natinalna bezpeka Ukraini [National Security of Ukraine]. 552 p. [in Ukrainian].
14. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
15. Pro Nationalnu doktriny rozvritku osviti [About the National Doctrine of the Development of Education]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. [in Ukrainian].
16. Pro Nationalnu strategiu rozvritku osviti d Ukrainy do 2021 [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period until 2021] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020